

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано значення продовольчої безпеки країни як на регіональному, такі на загальнодержавному рівнях. Визначено та висвітлено основні чинники, що впливають на формування продовольчої безпеки. Розглянуто ступінь впливу кожного з них на її розвиток.

Ключові слова: продовольча безпека, умови та чинники, сільське господарство, агропромисловий комплекс, природно-ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. Продовольча безпека країни залежить, головним чином, від стану розвитку аграрної сфери економіки. Останнім часом особливої актуальності набули проблеми забезпечення соціально-економічних гарантій сталого продовольчого забезпечення населення. Продовольча безпека населення розглядається у рамках країни в цілому та в регіональному аспекті зокрема, що зумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, рівнем соціально-економічного розвитку окремих територій, демографічною ситуацією, рівнем розвитку транспорту та екологічною ситуацією в країні чи регіоні. Задоволення потреб у продовольстві повинно здійснюватися відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми продовольчої безпеки досліджується в Інституті аграрної економіки УААН, Інституті економіки НАН України, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, в інших вузах України. Значний внесок у вивчення зазначеного питання зробили вчені-географи та економісти України: Г. В. Балабанов, О. І. Гойчук, В. О. Гуцал, Б. М. Данилишин, Л. В. Дейнеко, Н. І. Мезенцева, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, П. Г. Саблук, П. Т. Саблук, І. В. Сирохман, В. М. Трегобчук, М. Й. Хорунжий, В. В. Юрчишин

та інші.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є виявлення та аналіз чинників, які впливають на формування продовольчої безпеки України.

Виклад основного матеріалу. На формування продовольчої безпеки країни найбільший вплив мають чотири групи чинників – природно-географічні, суспільно-географічні, еколого-географічні та нормативно-законодавчий чинники.

Природо-географічні чинники є одними з найважливіших, оскільки визначають природну продуктивність праці у сільському господарстві. Визначальною є потреба сільськогосподарських культур у певних природних умовах, зокрема вимоги до якості ґрунтів, кількості атмосферних опадів та температурного режиму для різних сільгоспкультур відрізняються, тому і ареали їх розповсюдження також різняться. До того ж, чим вибагливіша культура, тим вужчим стає ареал її розповсюдження (наприклад виноград, чай, цитрусові вирощуються лише у південних регіонах, а ось ячмінь, пшениця та картопля мають практично повсюдне розташування в Україні). У тваринництві основною статтею витрат є корми, що і обумовлює вплив природного чинника на розміщення тваринницьких комплексів. Мова йде про наявність пасовищ, їх розміри, склад та тривалість їх використання.

Серед основних природних факторів розміщення та спеціалізації сільського господарства слід виділити: рельєф, якість ґрунтів, тривалість безморозного періоду, суму активних температур, сумарну сонячну радіацію, умови зволоження, кількість опадів, забезпеченість водними ресурсами, ймовірність засух, заморозків, ерозії.

Сприятливий клімат і родючі землі – основа продовольчої безпеки держави та нарощування експортного потенціалу її агропромислового комплексу (АПК).

Рельєф місцевості визначає рівень механізації робіт у рослинництві, структуру сільськогосподарських угідь, характер польового та природного кормовиробництва, а також зумовлює вибір місця для розміщення тваринницьких ферм і комплексів, переробних підприємств. Особливості рельєфу та кліматичних умов зумовлюють певну структуру і тип ґрунтового покриву. Це впливає на спеціалізацію сільського господарства та сукупність необхідних заходів щодо його охорони й підвищення родючості. Територіальні

відмінності ґрунтового покриву зумовлюють особливості розміщення окремих сільськогосподарських культур і формування зональності в розвитку АПК (наприклад, функціонування буряко-цукрового підкомплексу).

Природні умови не тільки обмежують розміщення сільськогосподарських галузей (тобто сприяють, не сприяють або роблять взагалі неможливим їх розміщення), а й зумовлюють різну ефективність розвитку цих галузей за природними зонами, що знаходить своє відображення у різних величинах витрат живої праці, необхідного для виробництва одиниці різних видів сільськогосподарської продукції, собівартості, товарності цих видів продукції, урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва [2].

Для України характерна зональність у розподілі тепла і вологи. Для найбільш вдалого ведення сільського господарства потрібно враховувати особливості кожної природної зони та сільськогосподарської культури окремо. Загалом, найбільш сприятливими для вирощування зернових культур, особливо озимої пшениці, цукрових буряків та кукурудзи є агрокліматичні ресурси Лісостепу з родючими чорноземами та достатньою кількістю вологи. Зона Степу, з ґрунтами, які мають найвищу природну родючість, високою температурою повітря але недостатнім зволоженням придатна для вирощування озимої пшениці, соняшнику, баштанних та ефіроолійних культур. Наявність великої кількості тепла сприяє розвитку виноградарства, а з розширенням мережі зрошення створюються умови для вирощування рису та овочів. Найменш сприятливою зоною є Полісся, з низькими температурами повітря, перезволоженими та малородючими ґрунтам, які бідні на перегній і потребують внесення органічних та мінеральних добрив, а також розумного осушення. Такі природні умови сприяють вирощуванню озимого жита, льону-довгунця та картоплі.

У Степу, як і на Поліссі та в Лісостепу, добрі умови для скотарства, вівчарства і птахівництва.

У Карпатах найбільш придатними для сільського господарства є Закарпатська низовина і Передкарпаття. У гірських районах землеробство розвивається лише у вузьких долинах річок. У північних передгірських і гірських районах Карпат природні умови сприяють вирощуванню озимого жита, льону-довгунця та картоплі, а в низовинах і передгірських районах Закарпаття –

озимої пшениці, кукурудзи, тютюну, овочів, винограду. В гірських районах поширене вівчарство, що зумовлено великими площами природних пасовищ – полонин.

Грунтовий покрив Криму має добре виявлену вертикальну зональність. У гірській лісовій зоні поширені буроземи, у найнижчому поясі – коричневі ґрунти. Основними галузями сільського господарства є садівництво, виноградарство, вирощування овочів, тютюну. Наявність гірських лук і пасовищ сприяє розвитку скотарства та вівчарства.

Отже, природні умови і ресурси України в цілому сприятливі для розвитку сільського господарства. Переважно рівнинний рельєф, достатня кількість тепла і вологи в період активної вегетації, великі площі родючих ґрунтів дають змогу вирощувати найрізноманітніші сільськогосподарські культури помірної зони і розвивати всі основні галузі тваринництва.

Серед суспільно-географічних чинників формування продовольчої безпеки України основними є: чинник суспільно-географічного положення, демографічний, особливості структури споживання, співвідношення між міським та сільським населенням (як з боку споживачів так і з боку виробників), транспортний, міжрегіональні зв'язки, матеріально-технічне забезпечення агровиробників, ринкової кон'юнктури тощо.

Суспільно-географічне положення об'єкта визначає місце розташування господарств по відношенню до місць виробництва, зберігання, збуту та переробки сільськогосподарської продукції.

З точки зору продовольчої безпеки основними складовими демографічного чинника є чисельність і густота населення, особливості його розселення та рівень використання трудових ресурсів. У широкому соціальному розумінні цей фактор найголовніший у територіальній організації сільськогосподарського виробництва, бо лише з діяльністю людини – головної продуктивної і найактивнішої сили суспільства – пов'язана можливість даного виробництва, розвитку різних сторін науково-технічного прогресу взагалі.

Розвиток і виникнення міст, зростання в них населення зумовлюють прискорений розвиток виробництва і промислової переробки насамперед малотранспортабельних продуктів харчування. Залежно від людності міських поселень і характеру системи розселення змінюється їхній вплив на територіальну

організацію об'єктів АПК. Для невеликих міст, розміщених за межами міських агломерацій, переробні підприємства є містоутворювальними.

Потреби у трудових ресурсах визначаються структурою та спеціалізацією сільськогосподарської та переробної ланок АПК. Успішне функціонування переробних підприємств потребує певного мінімуму трудових ресурсів. Серед галузей сільського господарства найбільш трудомісткі – вирощування цукрових буряків та овочівництво.

На формування АПК істотно впливають насамперед чисельність і густота сільського населення, продуктивність праці якого зумовлює обсяг сільськогосподарського виробництва, його спеціалізацію, рівень комплексності та можливості організації території. При цьому слід враховувати особливості природного і механічного руху, його вікову і професійну структури, територіальну локалізацію [3].

Різні природно-географічні зони України нерівномірно забезпечені трудовими ресурсами. В результаті одні регіони України мають надлишок трудових ресурсів у сільському господарстві, а інші відчувають їх нестачу.

Найкраще забезпечені трудовими ресурсами лісостепові області, де найвищою є густота сільського населення. Найбільша потреба в трудових ресурсах відчувається у степових областях, де густота сільського населення найменша. Ступінь забезпеченості трудовими ресурсами впливає на спеціалізацію аграрно-промислових комплексів. Так, у регіонах, краще забезпечених трудовими ресурсами, формуються АПК, що виробляють працемістку продукцію.

Транспорт забезпечує безперервність процесу виробництва і споживання в просторі, здійснення виробничо-територіальних зв'язків. Рівень розвитку транспорту і транспортно-географічне положення – важливий фактор, що впливає на територіальну організацію сільського господарства і промисловості з переробки сільськогосподарської сировини. Чим більша протяжність шляхів сполучення і вища густота транспортних засобів, тим більші можливості для інтенсифікації сільського господарства, розширення сфери його зв'язків з іншими галузями національного господарства, для поглиблення територіального поділу праці. До транспортних засобів відносять сукупність спеціалізованих видів

транспорту (молоковози, рефрижератори, спеціалізовані машини з перевезення риби, борошна, інших продуктів харчування).

Отже, розвиток транспорту дає можливість більшої спеціалізації окремих районів країни з орієнтацією їх на максимальне виробництво певних видів продукції. Це означає, що неоднакова економічна ефективність виробництва певного виду сільськогосподарської продукції у різних місцевостях залежить від транспортно-географічного положення цих місцевостей щодо місць її споживання, або промислової переробки та місць, звідки надходять для сільського господарства засоби виробництва (пальне, мастила, добрива, машини та інше устаткування), корми, породна худоба, агрозоотехнічна допомога тощо.

При розміщенні сільськогосподарського виробництва варто враховувати умови транспортування цієї продукції з місць її виробництва до місць споживання. Особливо велике значення мають шляхи сполучення і засоби транспорту для розміщення виробництва сільськогосподарської продукції, яка не витримує тривалого зберігання. Галузі сільського господарства зонального АПК щодо транспортабельності їхньої продукції можна поділити на такі групи: галузі, що дають найбільш транспортабельну продукцію (м'ясо-сальне свинарство, вівчарство вовняного напрямку, виробництво олійних культур для переробки насіння на олію, тютюництво тощо); галузі з середньою транспортабельністю (зернове господарство, м'ясне скотарство, птахівництво, картоплярство, плодівництво, баштанництво); галузі, продукція яких при далеких перевезеннях дорожчає дуже різко, або її зовсім не можна перевозити на великі відстані, оскільки вона швидко псується (продукція овочівництва, ягідництва, плодівництва, молочного скотарства у розрахунку на вивезення незбираного молока). Однак, нерідко продукцію, виробництво якої потребує специфічних кліматичних умов, перевозять на дуже далекі відстані, навіть коли вона малотранспортабельна (південні фрукти, ранні овочі і плоди), якщо її в інших районах немає, або вона ще там не дозріла [2].

Отже, транспортно-географічне положення підприємств з виробництва сільськогосподарської сировини та підприємств з її переробки прямо впливає на формування різних видів аграрно-промислових комплексів та аграрно-промислових об'єднань. Розгалужена транспортна система дає змогу гнучко маневрувати

наявними ресурсами, долати техніко-економічні відмінності між різними частинами території та їх АПК, раціонально розміщувати сільсько-господарське виробництво та промислові підприємства з переробки сільськогосподарської сировини.

Еколого-географічний чинник є досить важливим чинником, який впливає на розміщення галузей АПК. Залежно від екологічного стану тієї чи іншої території визначаються можливості її сільськогосподарського використання.

Агропромисловий комплекс характеризується найбільш масштабним залученням природних ресурсів, більшою різноманітністю і складністю проблем природокористування. Для кожної з галузей АПК властиві специфічні риси впливу природних чинників і разом з тим зворотної дії на природне середовище, що ускладнює проблеми взаємозв'язку процесів природокористування.

Так, наприклад, не кожна територія може бути використана під сільськогосподарські угіддя, оскільки значні території суші екологічно забруднені. Значної шкоди сільському господарству завдала аварія на Чорнобильській АЕС. Вона призвела до забруднення радіонуклідами 3,5 млн.га угідь, з яких 70 тис.га виведено з сільськогосподарського використання.

Великі проблеми виникли з використанням природних ресурсів. Якість навколишнього середовища, його відтворювальний та відновлюваний потенціал значно зменшується з нарощуванням масштабів ресурсовикористання, при збільшенні обсягів забруднюючих речовин та відходів. Велика розораність та забрудненість земель різними хімічними елементами, засолення та інші негативні чинники звужують можливості їх використання та зменшують виробництво сільськогосподарських продуктів.

Згідно даних Державної служби статистики України протягом 2012 р. в атмосферу надійшло 6,7 млн. т забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, або 146 кг викинутих в атмосферу забруднюючих речовин на одну особу. У рослинництві за умов забруднення атмосфери відбувається прискорене поширення хвороб сільськогосподарських культур.

Слід пам'ятати, що парниковий газ затримує інфрачервоне випромінювання земної поверхні, а це в свою чергу призводить до глобального потепління на планеті, яке може вплинути як позитивно (прискориться дозрівання зернових, а підвищиться їх урожайність, зросте листовка поверхня рослин, підвищиться питома вага сухої

речовини листя, збільшиться середній розмір плодів та чисельність насіння), так і негативно (розповсюдження екзотичних комах-шкідників, бур'янів та хвороб рослин, збільшення витрат поливної води). Потепління здатне спричинити засухи, ерозію ґрунту та збільшенню пустель Півдня й Сходу України. А ось на Заході, навпаки, слід очікувати паводки та повені [3].

Таким чином, на таких проблемних, забруднених територіях неможлива будь-яка діяльність людини, а тим більше вирощування сільськогосподарських культур. Тому, при розміщенні галузей сільського господарства, еколого-географічний чинник має особливе значення.

Нормативно-законодавчий чинник є дуже важливим як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Володіючи величезним природно-ресурсним потенціалом, в Україні немає досить ефективних законодавчих інструментів щодо раціонального використання, екологізації та охорони природних ресурсів. Потрібні саме системні заходи для відтворення водно-земельних ресурсів та запобігання посиленню ерозійних процесів на українських територіях, як на адміністративному, так і законодавчому рівнях. Тому гарантування продовольчої безпеки є однією з ключових функцій держави, адже стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання за рахунок власного виробництва та імпорту можливе лише під контролем державних органів. Тільки держава може правильно подбати про запаси продовольства, використовуючи механізми підтримки виробників основних продуктів харчування, регулювання експорту і митно-тарифної політики. Саме на державному рівні можна вирішити проблему соціального захисту бідного прошарку населення.

Суть державного управління продовольчою безпекою розкривається в механізмі забезпечення продовольчої безпеки країни, його функціях, зокрема, формування і відтворення ефективних суб'єктів ринкових відносин, формування і підтримка стійкого попиту та пропозиції на продукти харчування і сільськогосподарську сировину тощо [1].

Передусім державна політика із забезпечення продовольчої безпеки визначається відповідними нормативними актами згідно з п.17 ст.92 Конституції України. Розподіл відповідальності щодо забезпечення національної безпеки і продовольчої безпеки як її

складової відповідно між гілками влади та посадовими особами теж урегульований Конституцією.

Одним з найважливіших законодавчих актів є Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. Він закріплює гарантію продовольчої безпеки на рівні стратегічної мети аграрної політики. Більш конкретні механізми забезпечення продовольчої безпеки розглянуті у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року.

Отже, основними завданнями державних органів управління є своєчасне прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок стратегічних запасів продовольства. Слід створити комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення [5].

Висновки. Кожен з розглянутих вище чинників відіграє важливу роль у формуванні продовольчої безпеки як окремого регіону, так і країни в цілому. Потрібно детально вивчати силу впливу кожного з них і вживати необхідних заходів для боротьби з негативними чинниками та підтриманням позитивних, оскільки сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування переважної більшості сільськогосподарських культур та потужний людський потенціал дозволяють Україні не лише забезпечити власну продовольчу безпеку, а й стати активними гравцем на світовому ринку продовольства. Відтак необхідно прискорити процеси реформування аграрного сектору України, що потребує суттєвої модернізації в напрямі розвитку підприємницької діяльності на селі, впровадження інноваційних технологій у виробництво, забезпечення дохідності товаровиробників, а також розбудови соціальної інфраструктури та розвитку сільських територій.

**Рецензент – кандидат географічних наук, доцент
Ю. С. Браичевський**

Література:

1. Аналітична доповідь: Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України [Текст] / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2011. – 39 с.
2. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів: навч. посіб. [Текст] / Пістун М. Д., Гуцал В. О., Провотар Н. І. – К. : Либідь, 1997. – 200 с.
3. Проект: Стратегія розвитку сільського господарства України на період до 2020 р. [Текст]/ Національна академія аграрних наук, науковий центр, Інститут аграрної економіки. – К., 2012. – 19 с.
4. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники [Текст] / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 9-16.
5. Сидоренко О. П. Продовольча безпека України неможлива без державного регулювання АПК [Електронний ресурс] / П. О. Сидоренко // Укр. журн. «Економіст». – 2012. – 74 с. – Режим доступу до журн. : <http://ua-ekonomist.com>.

В. М. Матвиенко, О. В. Тхоревская

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УКРАИНЕ

Проанализировано значение продовольственной безопасности страны как на региональном, так и на общегосударственном уровне. Определены и освещены основные факторы, влияющие на формирование продовольственной безопасности. Рассмотрены степень влияния каждого из них на ее развитие.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, условия и факторы, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, природно-ресурсный потенциал.

V. Matviyenko, O. Thorevska

FORMATION OF FOOD SAFETY FACTORS IN UKRAINE

The importance of food security was analyzed at the regional and national levels. The basic factors affecting the formation of food security and the extent of their influence were determined. It was consider the degree of influence of each of them on its development.

Keywords: food safety, conditions and factors, agriculture, agroindustrial complex, natural resource potential.

Надійшла до редакції 18 квітня 2014 р.